

Кірін Роман Станіславович,

доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України», вул. Марії Капніст, 2, прим. № 323, м. Київ, 03057; kirinrs62@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0089-4086>

Ботвінов Ростислав Геннадійович,

доктор наук з державного управління, доцент, кафедра міжнародних економічних відносин та регіональних студій, Університет митної справи та фінансів, вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000; Pravda.0050@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5865-2680>

Ревякіна Тетяна Олександрівна,

перший заступник директора Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС, Будівельний тунік, 1, м. Дніпро, 49000; samiha0405@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8477-2267>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ І ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання термінології відносин екологічної шкоди, завданої громадянам України внаслідок російської збройної агресії.

У змісті базового закону екологічного законодавства вживаються не лише поняття «право на відшкодування неодержаних прибутків» та «компенсація шкоди», але також і такі як «відшкодування збитків і втрат», «відшкодування шкоди», «грошові стягнення за шкоду». Чинний Цивільний кодекс України розглядає збитки як реальні збитки та упуцуну вигоду, а поняття «відшкодування шкоди» та «компенсація шкоди» вживаються як тотожні.

Інші нормативно-правові акти використовують та частково розкривають низку суміжних термінів із поняттям «екологічна шкода», як то – «вплив на довкілля», «шкода від забруднення», «збитки від забруднення», «шкода, завдана земельним ресурсам», «втрати надр», збитки, завдані водним ресурсам», «шкода, завдана атмосферному повітрю», «втрати лісового фонду», «збитки, завдані природно-заповідному фонду».

Ще одним проблемним термінологічним напрямком є встановлення сутності понять «визначення шкоди», «визначення збитків», «оцінка шкоди», «оцінка збитків». Якщо перші взагалі не розкриваються у чинному законодавстві, то термін «оцінка» вживається у зв'язку із – «оцінкою реальних збитків», «оцінкою упуцунної вигоди», «оцінкою потреб у відновленні майна».

У підсумку встановлено, що у контексті вживання та розуміння термінів та понять, пов'язаних із ланками «шкода – втрати – збитки», «компенсація – відшкодування – відновлення» та «визначення – оцінка – розрахунок», наявна довільна, іноді безсистемна, варіативність, яка не враховує ні міжгалузевий понятійний апарат ні внутрішньогалузеву наступність, що не спрятиме позитивному вирішенню питань, пов'язаних із компенсацією екологічної шкоди і збитків, завданих Україні внаслідок російської збройної агресії.

Ключові слова: оцінка, визначення, компенсація, відшкодування, екологічна шкода, збитки, втрати, збройна агресія, довкілля.

Kirin Roman Stanislavovych,

Dr. Sc. (Law), Associate Professor, Leading Research Fellow, V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the NAS of Ukraine, 2, Maria Kapnist approx. No. 323, Kyiv, 03057; kirinrs62@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0089-4086>

Botvinov Rostislav Gennadiyovych,

Dr. Sc. (Public Administration), Associate Professor, Department of International Economic Relations and Regional Studies, University of Customs and Finance, 2/4, Volodymyr Vernadskyi str., Dnipro, 49000; Pravda.0050@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5865-2680>

Reviakina Tetiana Oleksandrivna,

First Deputy Director of the Dnipropetrovsk Research Institute Expert Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs, 1 Building Dead End, Dnipro, 49000; samuha0405@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8477-2267>

PROBLEMS OF THE LEGAL MECHANISM FOR DETERMINING ENVIRONMENTAL DAMAGE AND LOSSES CAUSED BY RUSSIAN ARMED AGGRESSION

Abstract. *The article deals with the problematic issues of terminology in the relations of environmental damage caused to the citizens of Ukraine as a result of Russian armed aggression.*

The content of the basic law of environmental legislation uses not only the concepts of "right to compensation for lost profits" and "compensation for damage", but also such concepts as "compensation for losses and damages", "compensation for harm", and "monetary penalties for damage". The current Civil Code of Ukraine considers damages to be real losses and lost profits, and the concepts of "compensation for damage" and "compensation for harm" are used as identical.

Other legal acts use and partially disclose a number of related terms to the concept of "environmental damage", such as "environmental impact", "damage from pollution", "pollution losses", "damage to land resources", "loss of subsoil", "damage to water resources", "damage to the air", "loss of forestry", "damage to the nature reserve fund".

Another problematic terminological area is to establish the essence of the concepts of "determination of damage", "determination of losses", "assessment of damage", "assessment of losses". While the former are not disclosed in the current legislation at all, the term "assessment" is used in connection with "assessment of real losses", "assessment of lost profits", "assessment of the need to restore property".

As a result, it is established that in the context of the use and understanding of terms and concepts related to the links "damage – loss – damage", "compensation – reimbursement – restoration" and "definition – assessment – calculation", there is an arbitrary, sometimes unsystematic variability, which does not take into account either the inter-sectoral conceptual apparatus or intra-sectoral continuity, which will not contribute to a positive resolution of issues related to compensation for environmental damage and losses caused to Ukraine as a result of Russian armed aggression.

Key words: *assessment, calculation, compensation, reimbursement, environmental harm, losses, damages, armed aggression, environment.*

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації (далі – РФ) спричинила та продовжує завдавати наймасштабніший за усі роки незалежності вплив на довкілля України. Її наслідки ще довго відчуватимуться на життєдіяльності та здоров'ї громадян та країни в цілому.

Безумовно РФ має відповісти за скоєні злочини, у тому числі й щодо землі, надр, атмосферного повітря, водних та інших природних ресурсів, які знаходяться в межах території України, природних ресурсів її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які відповідно до ст. 13 Конституції України є об'єктами права власності Українського народу [1].

Оскільки збройна агресія РФ досі триває, а негативний вплив на довкілля посилюється, розмір шкоди, яка завдається Україні та, відповідно, усім громадянам України, постійно збільшується. На сьогодні, дуже важливо забезпечити правильність процедури розрахунку шкоди, яка завдається довкіллю та збору доказів, оскільки саме від цього буде залежати відповідність таких розрахунків у разі звернення до суду з позовною заявою про стягнення з РФ шкоди, завданої довкіллю. Перш ніж звертатись до суду з позовом про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, необхідно правильно визначити, яку саме шкоду можна стягнути з РФ у судовому порядку [2].

В цьому аспекті одне з засадничих місць посідає питання про сталість та однозначність термінів, які вживаються у чинних законодавчих та підзаконних актах України, адже від їх розуміння багато в чому залежить позитивне вирішення питань, пов'язаних із компенсацією екологічної шкоди і збитків, завданих Україні внаслідок російської збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оцінки, визначення та компенсації екологічної шкоди і збитків розглядалися багатьма вітчизняними вченими у таких аспектах: В. Басай – відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями [3]; В. Власенко – питання реалізації права громадян на відшкодування шкоди, завданої порушенням вимог екологічної безпеки [4]; М. Ващишин – юридичний механізм визначення екологічної шкоди та його особливості в умовах воєнної агресії РФ проти України [5]; М. Краснова – проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України [6]; Ю. Краснова – загально-теоретичні засади права екологічної безпеки [7]; М. Медведєва – правові наслідки агресії РФ для довкілля України [8]; Л. Решетник – відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічних прав громадян [9]; І. Швидченко – проблеми оцінки та відшкодування екологічної шкоди за українським законодавством [10] тощо.

Метою статті є розкриття проблемних питань, пов'язаних із термінологічними аспектами відносин екологічної шкоди, завданої мілітарним впливом на довкілля.

Виклад матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11] шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища (далі – НПС), підлягає компенсації в повному обсязі. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості НПС, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

При цьому звертає на себе увагу вживання у зазначеному законі не лише понять «право на відшкодування неодержаних прибутків» та «компенсація шкоди», але також і таких як: «відшкодування збитків і втрат» (ст. 20-2, 41), «відшкодування шкоди» (ст. 9, 21, 65, 68), «грошові стягнення за шкоду» (ст. 47). Так, згідно зі ст. 20-2 закону про охорону НПС до компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення дер-

жавного нагляду (контролю) у сфері охорони НПС, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у сфері охорони НПС (зараз це – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, далі – Міндовкілля) належить, серед іншого, пред'являти претензії про відшкодування збитків і втрат, заподіяних державі в результаті порушення законодавства про охорону НПС.

Якщо термін «втрати» відносно НПС у законі вживається лиш двічі – окрім згаданого вище, він розглядається в аспекті економічних заходів забезпечення охорони НПС (п. е ст. 41), то термін «шкода» – набагато більше.

Тож, важливо розмежовувати категорії «шкода» та «збитки» завдані довкіллю. Хоча, на перший погляд, вони можуть здаватись тотожними, тим більше, що саме ці два терміни зазвичай використовуються для визначення розміру матеріальної відповідальності РФ за військові злочини, які вчиняються нею проти довкілля на території України. Що стосується категорії «шкода», то це поняття є більш широким, оскільки включає в себе матеріальну та нематеріальну складову. Тоді як «збитки» стосується матеріальної шкоди. Збитки – це завжди вартісний (грошовий) вираз майнової шкоди, завданої протиправними діями певної особи. Відшкодування збитків є одним із способів відшкодування майнової шкоди [2].

Чинний Цивільний кодекс України [12, ст. 22] (далі – ЦК) розглядає збитки як:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

В свою чергу положення ст. 394 ЦК дають підстави вважати, що поняття «відшкодування шкоди» та «компенсація шкоди» вживаються як тотожні. Але цікавим вбачається розуміння у ЦК поняття шкоди, завданої власникові земельної ділянки у зв'язку із зниженням її цінності, якою є результат діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі.

Натомість більш широкою категорією є поняття «негативні зміни в НПС», під якими маються на увазі втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення НПС, руйнівного впливу стихійних сил природи та

інших факторів, які обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах [11, ч. 3 ст. 65].

Ще більш широким є поняття «вплив на довкілля» – будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів [13, ст. 1].

Втім, наведене визначення стосується лише певних видів господарської діяльності та не враховує специфіку мілітарного характеру впливу на довкілля. Тож, в цьому контексті слід орієнтуватися на редакцію дефініції «збитки», яка тлумачиться як вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів в ході збройної агресії РФ, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії РФ (упущена вигода) [14]. При цьому, слід відзначити, якщо термін «школа» надзвичайно широко представлений у цьому урядовому Порядку, то його зміст – взагалі не розкривається.

Тож, пропонується проаналізувати суміжні з цим терміном поняття, які мають місце у чинному законодавстві. Так «школа від забруднення», відповідно до Кодексу торговельного мореплавства України, це школа, заподіяна за межами судна забруднюючими речовинами морському середовищу, узбережжю або будь-яким іншим об'єктам (суднам, рибпромисловим знаряддям тощо). Вона включає також вартість розумних заходів, вжитих будь-якою особою після події, що могла спричинити або спричинила витік чи скид забруднюючих речовин, для відвернення або зменшення шкоди від забруднення, а також збитки, заподіяні внаслідок вжиття таких заходів [15, ч. 2 ст. 304]. Крім того, не можна не відмітити, що у цьому приписі морського законодавства поняття «школа від забруднення» та «збитки від забруднення» розглядаються як тотожні.

Цікаво, що у підзаконних актах доби воєнного стану можна віднайти визначення обох понять,

що розглядаються. Зокрема, у наказі Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України термін «збитки» вживається у значенні, аналогічному урядовому Порядку, а термін «школа» – відхилення якісних (механічних, фізико-хімічних, естетичних характеристик) та/або кількісних показників експлуатаційної придатності об'єктів інфраструктури транспорту, інфраструктури електронних комунікаційних мереж та об'єктів поштового зв'язку (зокрема об'єктів незавершеного будівництва) від вимог проектною документації та/або будівельних норм, нормативних документів, що виключає або зменшує відповідність їх технічного стану визначеним таким вимогам та визначається у натуральних показниках (зокрема км, пог. м, од., шт.) пошкоджень рухомого майна (устаткування, обладнання) [16].

Зовсім інший смисл у це поняття вкладається в іншій постанові Кабінету Міністрів України, де «школа» розглядається як пошкодження, руйнування, знищення фізичної інфраструктури об'єкта моніторингу, розташованого на території регіону, району, територіальної громади та населеного пункту, наявний стан якого є наслідком прояву збройної агресії РФ проти України [17].

На думку фахівців Державної екологічної інспекції України (далі – Держекоінспекція), збитки з погляду екосистемних послуг – це більш широке поняття, тобто не просто згорів склад, забруднилася земля, це ризик для мешканців сусідніх населених пунктів, що їх підземні води забруднені, вони не можуть пити воду з колодязів і повинні тепер її купувати. Це страх випустити дитину погуляти в ліс, бо він замінований – і це все виводиться в економічну шкоду в грошовій формі. Є різні підходи, наприклад, скільки треба буде грошей, щоб очистити потім забруднену землю, воду, і скільки збитків зазнає держава, щоб повернути їх у той стан, в якому вони були до завдання шкоди [18].

Виходячи із положення чинного законодавства України, автори аналітичного огляду, під екологічними збитками пропонують розуміти [2, с. 3]:

– витрати, яких зазнала держава у зв'язку із завданням шкоди об'єкту довкілля;

– витрати, які повинна понести держава, задля відновлення нормального стану довкілля який існував до заподіяння шкоди;

– доходи які б держава могла реально одержати за звичайних обставин, якби не було завдано шкоди довкіллю, якщо звісно передбачалось одержання таких доходів (наприклад: втрати екосистемних послуг);

– компенсація у разі неможливості відновлення природного об'єкту тобто його повної втрати.

Важливість цих понять актуалізується у зв'язку із встановленням екологічних напрямів, за якими здійснюється визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, а саме [14]: – шкода, завдана земельним ресурсам; – втрати надр; – збитки, завдані водним ресурсам; – шкода, завдана атмосферному повітрю; – втрати лісового фонду; – збитки, завдані природно-заповідному фонду.

Слід відмітити, що навіть у цих, близьких за об'єктами, напрямах в поняття «шкода», «втрати» та «збитки» вкладається різний зміст, що охоплює, в тому числі, – шкоду від пошкодження і знищення; – шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням; – втрати, завдані самовільним користуванням; – забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії, які можуть погіршити життєдіяльність, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення запасів, погіршення умов існування, зниження якості та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей, зниження здатності до природного очищення, порушення режиму; – шкоду, завдану викидами забруднюючих речовин; – втрати і пошкодження, а також пов'язані із цим витрати; – завдані збитки та пов'язані із ними витрати.

Подібна ситуація спостерігається й відносно поняття дій, пов'язаних із наведеною вище ланкою «шкода – втрати – збитки», тобто – компенсація та відшкодування.

В національному законодавстві ці поняття вживаються із такими особливостями та змістом:

1) поняття «компенсація втрат» розглядається у тотожному значенні поняттю «відшкодування збитків», а власне «компенсація» – як синонім «відшкодування»;

2) категорія «компенсація» вживається як у зв'язку із «компенсацією втрат» так і щодо «компенсації витрат», а «компенсація шкоди» лише вживається, але як поняття не розкривається;

3) «відшкодування» – це: а) сума справедливої сатисфакції, визначена рішенням Європейського суду з прав людини відповідно до ст. 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) визначена у рішенні Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання або у рішенні Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації сума грошової виплати на користь Стягувача [19];

4) «відшкодування шкоди» – це грошові виплати по відшкодуванню шкоди, вчиненої <...> пошкодженням здоров'я, пов'язаним з <...>, надаються <...> особам, що мають право на відшкодування шкоди [20].

Нарешті, в аспекті обраної теми, необхідно згадати й про поняття «визначення шкоди та збитків», «оцінка збитків». Якщо ані «визначення шкоди» ані «визначення збитків» не розкривається не лише у відповідному урядовому Порядку [14], ай взагалі у чинному законодавстві, то термін «оцінка» вживається у зв'язку із [14]:

1) «оцінкою реальних збитків» – визначенням вартості пошкодженого або знищеного індивідуально визначеного майна (майна, визначеного родовими ознаками), а також вимушені витрати сторони, яка зазнала збитків внаслідок пошкодження або знищення зазначеного майна;

2) «оцінкою упущеної вигоди» – визначенням розміру неотриманого доходу, на який постраждалий мав право розраховувати за умови відсутності збройної агресії РФ протягом певного часу;

3) «оцінкою потреб у відновленні майна» – визначенням обсягу витрат, необхідного для відновлення пошкодженого або знищеного майна та майнових прав.

Щодо останньої, то вбачається доцільним поширити цю категорію й на природні об'єкти та ресурси. При цьому спиратися слід на поняття «відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України» як комплексу першочергових організаційних, фінансових та інших заходів, що спрямовуються на прискорене відновлення об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового та громадського призначення до стану, що дозволяє забезпечити повернення в регіон внутрішньо переміщених осіб та біженців, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання [21, ст. 1].

Також відмітимо, що поняття «аналітична оцінка збитків» розглядається як розрахунок вартісного виразу збитків та їх обсягу, а визначення розміру збитків передбачає викладення основних положень, що визначають, серед іншого, опис формул та їх складових, які застосовуються під час розрахунку [14].

Тож, наразі можна констатувати, що у контексті вживання та розуміння термінів та понять, пов'язаних із ланками «шкода – втрати – збитки», «компенсація – відшкодування – відновлення» та «визначення – оцінка – розрахунок», наявна довільна, іноді безсистемна, варіативність, яка

не враховує ні міжгалузевий понятійний апарат ні внутрішньогалузеву наступність, що позначається і впливає на правотворчу та правозастосовну практики, а також не сприятиме захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ та/або заяв, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих внаслідок збройного конфлікту міжнародного характеру/збройної агресії інших держав на території України.

Висновки. Встановлено, що у контексті вживання та розуміння термінів та понять, пов'язаних із ланками «школа – втрати – збитки», «компенсація – відшкодування – відновлення» та «визначення – оцінка – розрахунок», наявна довільна, іноді безсистемна, варіативність, яка не враховує ні міжгалузевий понятійний апарат ні внутрішньогалузеву наступність, що позначається і впливає на правотворчу та правозастосовну практики, а також не сприятиме захисту екологічних прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ та/або заяв, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих внаслідок збройного конфлікту міжнародного характеру/збройної агресії інших держав на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.10.2023).
2. Яку саме шкоду, завдану довкіллю, можна стягнути з російської федерації у судовому порядку. Які напрямки охоплює термін «шкода, завдана довкіллю»? URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/YAku-same-shkodu-zavdanu-dovkillju-u-mozhna-styagnuty-z-rosijskoyi-federatsiyi-u-sudovomu-poryadku_21-05-2023_fin.pdf (дата звернення: 19.10.2023).
3. Басай В.Д. Відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1996. 164 с.
4. Власенко В.В. Окремі питання реалізації права громадян на відшкодування шкоди, завданої порушенням вимог екологічної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки.* 2005. Випуск 65. С. 43–48.
5. Ващишин М.Я. Юридичний механізм визначення екологічної шкоди та його особливості в умовах воєнної агресії РФ проти України. *Право України.* 2022. № 6. С. 55-68.
6. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2009. 440 с.
7. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. Київ, 2018. 490 с.
8. Медведєва М.О. До питання про правові наслідки агресії РФ для довкілля України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* Вип. 126 (ч. I). 2015. 79–92.
9. Решетник Л. П. Правові питання компенсації шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян: монографія. Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 156 с.
10. Швидченко І. Екологічна шкода – проблеми оцінки та відшкодування за українським законодавством. *Jurnalul juridic national: teorie și practică.* 2018. № 3-2(31). 103-107.
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 19.10.2023).
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.10.2023).
13. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 19.10.2023).
14. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 951). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.10.2023).
15. Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 р. № 176/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.10.2023).
16. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих інфраструктурі транспорту, інфраструктурі електронних комунікаційних мереж та об'єктів поштового зв'язку внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 24 березня 2023 р. № 182. *Офіційний вісник України.* 2023. № 48, ст. 2670.
17. Про реалізацію експериментального проекту щодо моніторингу завданих пошкоджень та руйнувань за регіонами України внаслідок збройної агресії Російської Федерації на основі геоінформаційної системи : постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 726. *Офіційний вісник України.* 2022. № 53, ст. 3090.
18. Нагалія Кулик. РФ завдала довкіллю збитків на 2 трлн грн: чи є шанс покарати за екоцид й отримати компенсацію (15.04.2023). URL: <https://>

- fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230415-rf-zavdala-dovkillyu-zbytkiv-na-2-trln-grn-chy-yeshans-pokaraty-za-ekoczyd-j-otrymaty-kompensacziyu/ (дата звернення: 19.10.2023).
19. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини, Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 19.10.2023).
 20. Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення : Міжнародний документ від 23.04.2001 р. (ратифіковано законом № 2928-III від 10.01.2002 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_022#Text (дата звернення: 19.10.2023).
 21. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 19.10.2023).

REFERENCES:

1. Konstitutsiya Ukrayini vid 28 chervnya 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
2. Yaku same shkodu, zavdanu dovkillyu, mozhna styagnuti z rosiyskoyi federatsiyi u sudovomu porjadku. Yaki napryamki ohoplyue termin «shkoda, zavdana dovkillyu»? [What kind of damage caused to the environment can be recovered from the Russian Federation in court. What areas does the term "environmental damage" cover?] Retrieved from http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/YAKu-same-shkodu-zavdanu-dovkillyu-mozhna-styagnuty-z-rosijskoyi-federatsiyi-u-sudovomu-poryadku_21-05-2023_fin.pdf [in Ukrainian].
3. Basay, V.D. (1996). Vidshkoduvannya shkodi, zapodiyanoyi ekologichnimi pravoporushennyami [Compensation for damage caused by environmental offenses] : dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.06; Lviv. derzh. un-t im. Ivana Franka. Lviv, 164. [in Ukrainian].
4. Vlasenko, V.V. (2005). Okremi pitannya realizatsiyi prava gromadyan na vidshkoduvannya shkodi, zavdanoyi porushennyam vimog ekologichnoyi bezpeki. [Separate issues of implementation of citizens' right to compensation for damage caused by violation of environmental safety requirements]. *Visnik Kiyivskogo natsionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Yuridichni nauki*. Vip. 65. 43-48. [in Ukrainian].
5. Vaschishin, M.Ya. (2022). Yuridichniy mehanizm viznachennya ekologichnoyi shkodi ta yogo osoblivosti v umovah voennoyi agresiyi RF proti Ukrayini. [The legal mechanism for determining environmental damage and its features in the conditions of military aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Pravo Ukrayini*. 6. 55-68. [in Ukrainian].
6. Krasnova, M.V. (2009). Problemi kompensatsiyi shkodi za ekologichnim zakonodavstvom Ukrayini [The law of environmental safety in Ukraine] : dis. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.06; Kiyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. 440. [in Ukrainian].
7. Krasnova, Yu.A. (2018). Pravo ekologichnoyi bezpeki v Ukrayini [The law of environmental safety in Ukraine] : dis. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.06; NAN Ukrayini; Institut ekonomiko-pravovih doslidzhen. Kiyiv. 490. [in Ukrainian].
8. Medvedeva, M.O. (2015). Do pitannya pro pravovi naslidki agresiyi RF dlya dovkillya Ukrayini. [Regarding the legal consequences of the aggression of the Russian Federation for the environment of Ukraine]. *Aktualni problemi mizhnarodnih vidnosin*. Vip. 126 (ch. I). 79-92. [in Ukrainian].
9. Reshetnik, L.P. (2013). Pravovi pitannya kompensatsiyi shkodi, zapodiyanoyi porushennyam ekologichnih prav gromadyan [Legal issues of compensation for damage caused by violation of the environmental rights of citizens] : monografiya. Shidnoevropeyskiy nats. un-t im. Lesi Ukrayinki. Lutsk : Vezha-Druk, 156. [in Ukrainian].
10. Shvydchenko, I. (2018). Ekolohichna shkoda – problemy otsinky ta vidshkoduvannya za ukrainskym zakonodavstvom. [Environmental damage – problems of assessment and compensation under Ukrainian legislation]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 3-2(31). 103-107. [in Ukrainian].
11. Pro okhoronu navkolnyshnoho pryrodnoho sere dovyscha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 r. № 1264-XII. [On environmental protection: Law of Ukraine dated June 25, 1991 No. 1264-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
13. Pro otsinku vplyvu na dovkillya : Zakon Ukrainy vid 23 travnia 2017 r. № 2059-VIII. [On environmental impact assessment: Law of Ukraine dated May 23, 2017 No. 2059-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 r. № 326 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 lypnia 2022 r. № 951). [On the approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 No. 326 (as amended by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 22, 2022 No. 951)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
15. Kodeks torhovelnoho moreplavstva Ukrainy vid 23 travnia 1995 r. № 176/95-VR. [Merchant Shipping Code of Ukraine dated May 23, 1995 No. 176/95-BP]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh infrastrukturi transportu, infrastrukturi elektronnykh komunikatsiinykh merezh ta obektiv poshtovoho zviazku vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii : nakaz Ministerstva rozvytku hromad, terytorii ta infrastruktury Ukrainy vid 24 bereznia 2023 r. № 182. [On the approval of the Methodology for determining the damage and losses caused to the transport infrastructure, the infrastructure of electronic communication networks and postal facilities as a result of the armed aggression of the Russian Federation: order of the Ministry of Community Development, Territories and Infrastructure of Ukraine dated March 24, 2023 No. 182]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2023. 48, 2670. [in Ukrainian].
17. Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proektu shchodo monitorynhu zavdanykh poshkodzhen ta ruinuvan za rehionamy Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii na osnovi heoinformatsiinoi systemy : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 chervnia 2022 r. № 726. [On the implementation of an experimental project on monitoring the damage and destruction caused by the regions of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation on the basis of the geo-information system: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 24, 2022 No. 726]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2022. 53, 3090. [in Ukrainian].
18. Nataliia Kulyk. RF zavdala dovkilliu zbytkiv na 2 trln hrn: chy ye shans pokaraty za ekotsydy y otrymaty kompensatsiiu. [The Russian Federation has caused damage to the environment of UAH 2 trillion: is there a chance to punish for ecocide and receive compensation]. (15.04.2023). Retrieved from <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230415-rf-zavdala-dovkilliu-zbytkiv-na-2-trln-grn-chy-ye-shans-pokaraty-za-ekoczyd-j-otrymaty-kompensacziyu/> [in Ukrainian].
19. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny, Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 r. № 3477-IV. [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights, Law of Ukraine dated February 23, 2006 No. 3477-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].
20. Dohovir mizh Ukrainoiu ta Lytovskoiu Respublikoiu pro sotsialne zabezpechennia : Mizhnarodnyi dokument vid 23.04.2001 r. (ratyfikovano zakonom № 2928-III vid 10.01.2002 r.). [Agreement between Ukraine and the Republic of Lithuania on social security: International document dated 04/23/2001 (ratified by Law No. 2928-III dated 01/10/2002)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_022#Text [in Ukrainian].
21. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky, Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 r. № 156-VIII. [On the principles of state regional policy: Law of Ukraine dated February 5, 2015 No. 156-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].